

hebben. Wij zullen nog aantonen hoe diep de wereldcrisis in het bestaan der boeren ingreep.

Het is moeilijk schrijven over de sociale tegenstellingen. Ze zijn voor de periode die wij nu behandelen, nog maar weinig in de diepte onderzocht. Van een 'zuiver' kapitalisme kon men nog minder spreken dan omstreeks de eeuwwisseling. Op de gehele landbouw-sector waren de verhoudingen in andere richting gegroeid; in het verkeerswezen, hier en daar ook in de industrie, waren overheidsbedrijven een belangrijke, bij de energie-opwekking zelfs een exclusieve plaats gaan innemen. Via de naamloze vennootschappen met hun ter beurze verhandelde aandelen was het aantal Nederlanders dat in de winsten van het particuliere bedrijfsleven deelde, gegroeid; de ontwikkeling van die vennootschap als organisatievorm van de eigendom had veelal betekend dat firma's die familie-eigendom geweest waren, in handen waren gekomen van een veel bredere groep aandeelhouders waarbij, met name na de eerste wereldoorlog, vertegenwoordigers van het kredietgevende bankwezen een plaats kregen in de raden van commissarissen. Dan had de sociale wetgeving, de vrije beschikking over de productiemiddelen beperkend, de arbeiders een beschermder plaats gegeven in de samenleving. Voor permanent-invaliden of door een ongeval getroffen arbeiders alsmede voor de verzekering tegen werkloosheid kwamen betere regelingen tot stand. Voorts nam de Tweede Kamer op 11 juli 1919 het wetsontwerp voor de achturige arbeidsdag in fabrieken en werkplaatsen aan, door de sociaal-democratische fractie demonstratief begroet met het zingen van de *Acht-urenmars* – door de rechterzijde niet minder demonstratief beantwoord met het *Wilhelmus*, aangeheven door de organisator van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm, Duymaer van Twist. Dat was acht maanden na de spanningen van november '18.

Wel werden de wettelijk toegestane werktijden in '22 weer verlengd (tot 8½ uur per dag en 48 in plaats van 45 uur per week) maar de buitensporig lange tijden die in de 19de en het begin van de 20ste eeuw veelvuldig voorgekomen waren, behoorden voortaan voor de meeste groepen arbeiders tot het verleden, al bleven er uitzonderingen. Zo werd nog in '27 bij het loodswezen soms 35 uur aan één stuk gewerkt; telde de werkweek in ziekenhuizen menigmaal 60 uur (terwijl voor 48 betaald werd); werkten de kelners in Amsterdam tot 90 uur per week, en maakten, als er werk was, de landarbeiders als regel veel te lange werkweken.¹ Toch was er sprake van verbetering – misschien nog het minst t.a.v. de vakantieregelingen want die bleven mager van inhoud. In 1927 hadden alleen de kantoorbedienden als regel twee

¹ F. de Jong: *Om de plaats van de arbeid*, p. 214.